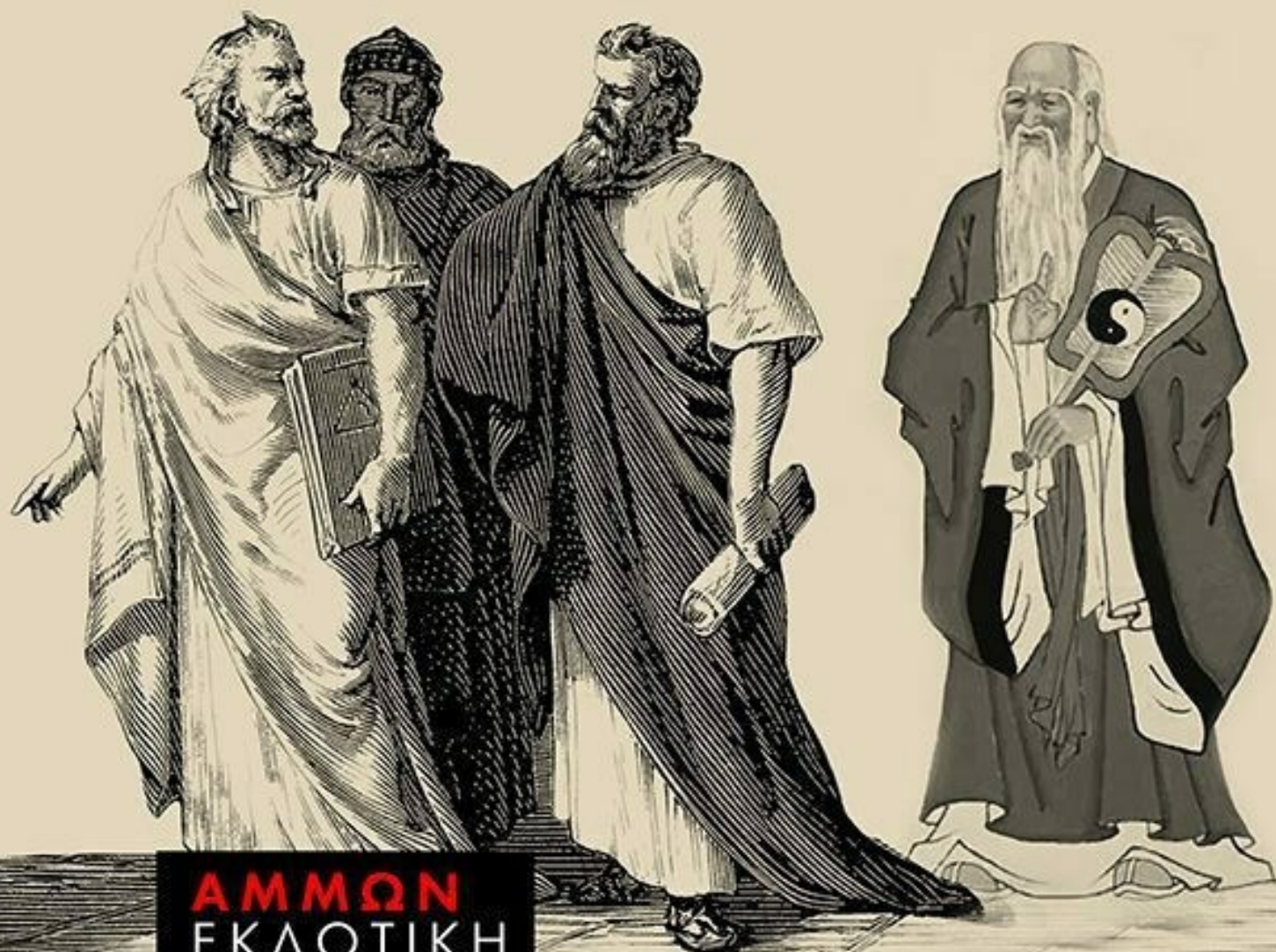

ΣΕΙΡΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΛΑΜΠΡΟΣ Ι. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΜΜΩΝ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ

Οι προσωκρατικοί

Οι Μιλήσιοι

Θαλής

Το ξεκίνημα της ελληνικής φιλοσοφίας τοποθετείται στον 6^ο αιώνα στη γη της Ιωνίας και της Σικελίας. Η πρώτη απόπειρα ορθολογικής κατανόησης του κόσμου οφείλεται σε έναν εξαιρετο μαθηματικό της εποχής, τον **Θαλή** από τη Μίλητο. Ενδεχομένως φοινικικής καταγωγής, θεωρείται πιθανό ότι είχε επισκεφτεί την Αίγυπτο, όπου διδάχτηκε την τέχνη των μαθηματικών. Οι Αιγύπτιοι είχαν αναπτύξει την αριθμητική τέχνη και κυρίως την τέχνη της γεωμετρίας εξ ανάγκης, αφού έπρεπε να υπολογίζουν με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια τις πλημμύρες του Νείλου. Ο Θαλής μελέτησε **γεωμετρία**, **αστρονομία** και **μηχανική**, ενώ έγινε γνωστός στον αρχαίο κόσμο για τις ανακαλύψεις του και τις προβλέψεις του, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η πρόβλεψη μιας έκλειψης και η ανακάλυψη του αστερισμού της Μικρής Άρκτου. Επίσης φημολογείται ότι μέτρησε το ύψος των πυραμίδων της Αιγύπτου και ότι μπορούσε να μετρήσει την απόσταση των πλοίων από την ακτή. Αρχή του κόσμου για τον Θαλή ήταν το **νερό**, μια θεωρία η οποία πιθανώς στηρίζεται σε παλαιότερους μύθους. Θεώρησε την **ψυχή** ως ενύπαρκτη σε όλα τα πράγματα, ενώ παραδεχόταν την ατέλεια της ανθρώπινης γνώσης.

Αναξίμανδρος

Ο **Αναξίμανδρος** καταγόταν κι αυτός από τη Μίλητο και θεωρείται ότι μαθήτευσε κοντά στον Θαλή και υπήρξε επίσης μαθηματικός. Μάλιστα πιστεύεται ότι ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον γνώμονα για μαθηματικές μετρήσεις. Αντίθετα από τον Θαλή ο Αναξίμανδρος θεώρησε ως αρχή του κόσμου ένα στοιχείο όχι απτό, αλλά ακαθόριστο, το **άπειρο**. Σύμφωνα με τη θεωρία του, το άπειρο ενυπάρχει στα πράγματα και μέσα σε αυτό ο κόσμος συντίθεται και αποσυντίθεται διαρκώς. Επιπλέον ο Αναξίμανδρος συνέλαβε και την ιδέα της **απειρότητας των κόσμων**.

Αναξιμένης

Για τον επίσης Μιλήσιο **Αναξιμένη** ο κόσμος συντίθεται από τον **αέρα** και το **άπειρο**. Δηλαδή προέβη σε έναν συνδυασμό ενός υλικού στοιχείου και ενός άυλου ως στοιχεία δημιουργίας. Η δημιουργία του κόσμου έγκειται στην **αραίωση** και την **πύκνωση** του αέρα, ενώ αντιλήφθηκε το ουράνιο τόξο ως αντανάκλαση των ηλιακών ακτίνων από τον αέρα. Επίσης συνέλαβε τη θεωρία των αντιθέτων ως βασικά συστατικά της δημιουργίας, μια θεωρία πολύ διαδεδομένη σε δύο μεταγενέστερους προσωκρατικούς φιλοσόφους, τον Εμπεδοκλή και τον Ηράκλειτο, όπως θα δούμε αργότερα.

Παπαγιάννης, Α. (2021) *Ζητήματα Συγκριτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Άμμων Εκδοτική, σ. 18-20.

Οι Ελεάτες

Παρμενίδης

Με τον **Παρμενίδη** εγκαινιάζεται η λεγόμενη σχολή της Ελέας, διότι ο ίδιος, όπως και οι δύο φιλόσοφοι που θα αναφέρουμε στη συνέχεια έδρασαν στην ελληνική αποικία της Ελέας στη Σικελία (σημ. Elea). Είναι πιθανό ο Παρμενίδης να μνήθηκε στη φιλοσοφία από κάποιον πυθαγόρειο φιλόσοφο, ενώ υπάρχουν και ψήγματα της θεολογίας του Ξενοφάνη στο έργο του. Για αυτόν μπορεί να ειπωθεί με σχετική βεβαιότητα ότι πράγματι έγραψε ένα έργο υπό τον τίτλο «*Περί Φύσιος*» και πρόκειται για φιλοσοφικό ποίημα σε εξάμετρο στίχο. Ο Παρμενίδης υποστήριξε το Έν ή αλλιώς το **Είναι** ως το μόνο **απαράλλαχτο** πράγμα. Είναι αγέννητο, αθάνατο, αμετάβλητο και συνεπώς τέλειο. Η πίστη στο Είναι απορρίπτει το μη-Είναι ή αλλιώς το Όν δεν γίνεται να μην είναι. Παρότι φαίνεται ότι το Όν κατέχει θέση θεού, ωστόσο δεν πρέπει να συγχέεται με κάποια θεότητα, αλλά πρέπει να θεωρηθεί ως ένας όρος κατεξοχήν φιλοσοφικός.

Ζήνων

Ο **Ζήνων** υπήρξε πιθανώς μαθητής του Παρμενίδη (αν και ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι υπήρξε δάσκαλός του) και κινήθηκε στο ίδιο πνεύμα, δηλαδή υποστήριξε το Είναι ως

απαράλλακτο, αγέννητο και αθάνατο. Αναφέρεται συχνά ως ο **πατέρας της διαλεκτικής**, ένας όρος που έχει αποδοθεί και στον Ηράκλειτο. Προσπάθησε να καταδείξει τις θεωρίες του μέσα από τέσσερα παραδείγματα λογικής παραδοξολογίας που έμειναν στην ιστορία ως τα **παράδοξα του Ζήνωνος**.

Μέλισσος

Ο Μέλισσος αναφέρεται ως μαθητής του Παρμενίδη και θεώρησε ότι το **Όν** ως άπειρο (χωρίς τέλος), αγέννητο και αθάνατο εκτείνεται χωρίς σταματημό στον χώρο και τον χρόνο. Τη θεωρία του περί του κενού ως μη-όν (δηλαδή το κενό ως κάτι το οποίο δεν υφίσταται, εφόσον δεν υπάρχει κάτι μέσα σε αυτό) ασπάστηκε ο Λεύκιππος, για τον οποίον θα μιλήσουμε στη συνέχεια.

Παπαγιάννης, Λ. (2021) *Ζητήματα Συγκριτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Άμμων Εκδοτική, σ. 22-23.

Οι Πυθαγόρειοι

Πυθαγόρας

Η ζωή του **Πυθαγόρα** χάνεται μέσα στον μύθο. Γεννημένος στη Σάμο έφυγε για τον Κρότωνα της Ιταλίας (σημ. Crotone), όταν ενέσκηψε η τυραννίδα του Πολυκράτη στο νησί. Στον Κρότωνα ίδρυσε τη σχολή του, η οποία μοιάζει περισσότερο με θρησκευτική σέκτα (αίρεση). Παρότι του αποδόθηκε ένα έργο υπό τον τίτλο *Χρυσά Έπη* θεωρείται απίθανο να το έγραψε ο ίδιος. Ο Πυθαγόρας ενδιαφέρθηκε για τη μεταθανάτια τύχη της ψυχής και η διδασκαλία του άσκησε μεγάλη επιρροή, αν κρίνουμε από τα κείμενα που αναφέρουν μεγάλο αριθμό ακολούθων. Βασική του θεωρία ήταν η θεωρία της **μετενσάρκωσης**, σύμφωνα με την οποία η ψυχή μεταβαίνει σε καινούργιο σώμα, όχι απαραίτητα ανθρώπινο, κατά τη στιγμή του βιολογικού θανάτου. Από αυτό εξάγεται ότι η ψυχή είναι αθάνατη. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο πρόκειται για **αιγυπτιακής προέλευσης θεωρία**. Οι επιταγές του Πυθαγόρα προς τους μαθητές του ήταν να διάγουν λιτό βίο και να μένουν μακριά από κάθε μορφής πολυτέλεια [...] Το τέλος της σχολής του Πυθαγόρα επήλθε όταν ο Κύλων, άρχοντας του Κρότωνα, κατέκαψε τη σχολή, επειδή ο Πυθαγόρας δεν τον δέχτηκε ως μαθητή του. Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι στον Πυθαγόρα αποδίδεται ο όρος **φιλοσοφία**.

Φιλόλαος

Ο **Φιλόλαος** έζησε κατά πάσα πιθανότητα κατά το δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα και δίδαξε στη Θήβα. Υπήρξε από τις ηγετικές μορφές μιας πυθαγόρειας κοινότητας στον Φιλούντα, κοντά στην Κόρινθο. Θεώρησε ως βασικό φιλοσοφικό στοιχείο τον **αριθμό**, όπως και ο Πυθαγόρας άλλωστε, ενώ θεωρείται ότι κατέστησε τον Πυθαγορισμό γνήσια **φιλοσοφική σχολή**, εμπλουτίζοντάς τον με στοιχεία που παρέλαβε από άλλες σχολές, αποπλέκοντάς τον από τον χαρακτήρα της καθαρής θρησκευτικής σέκτας που είχε λάβει με τον Πυθαγόρα.

Παπαγιάννης, Λ. (2021) *Ζητήματα Συγκριτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Άμμων Εκδοτική, σ. 24-25.

Οι Ατομικοί

Λεύκιππος & Δημόκριτος

Η ατομική θεωρία έχει στοιχεία από τον ελεατισμό, δηλαδή τη θεωρία των Ελεατών (Παρμενίδης, Ζήνων, Μέλισσος), αλλά έλκει και τμήμα της θεωρίας της από τον Ηράκλειτο. Βασικές αρχές του **ατομισμού** είναι η **απειρότητα του σύμπαντος**, η ύπαρξη του **κενού** και το **άτομο** ως το πρωτογενές και βασικό συστατικό του κόσμου. Η λέξη «άτομο» προκύπτει ετυμολογικά από το στερητικό **-α-** και από το ρήμα **τέμνω**. Συνεπώς άτομο είναι εκείνο που δεν μπορεί να διαιρεθεί περαιτέρω. Αυτή η θεωρία συμβαδίζει με τη σύγχρονη επιστημονική θεωρία, εφόσον η επιστήμη αναζητά το βασικό σωματίδιο της ύπαρξης, έστω κι αν αυτό σήμερα δεν ονομάζεται άτομο, αλλά κουάρκ ή μποζόνιο.

Τα στοιχεία που έχουμε για τους ατομικούς δεν επαρκούν, ωστόσο είναι μάλλον δεδομένο ότι εισηγητής της θεωρίας υπήρξε ο Λεύκιππος και συνεχιστής της ο μαθητής του, Δημόκριτος. Οι ατομικοί δεν επικαλέστηκαν κανενός είδους θεοκρατία ή μυθολογία, αλλά στηρίχτηκαν μόνο σε ό,τι μπορεί να επαληθευτεί με βάση τους φυσικούς νόμους. Έτσι υποστήριξαν ότι δεν υπάρχει τίποτα πέραν των ατόμων και του κενού [...] Τέλος ως αναφερθούν και τρεις ήσσονος σημασίας ατομικοί, ο **Μητρόδωρος** από τη Χίο, ο **Ανάξαρχος** από τα Άβδηρα (πατρίδα και του Δημόκριτου) και ο **Ναυσιφάνης**. Ο πρώτος

υπήρξε σύγχρονος του Πλάτωνα, ο δεύτερος σύγχρονος και φίλος του Αλέξανδρου του Γ΄ και ο τρίτος δάσκαλος του Επίκουρου.

Ξενοφάνης

Ο **Ξενοφάνης** καταγόταν από τον Κολοφώνα της Ιωνίας, αλλά κατά τη νεότητά του μετανάστευσε στην Ελέα της Σικελίας, αποικία των Ελλήνων και σημαντικό πνευματικό κέντρο της εποχής. Σε αντίθεση με τους Μιλήσιους φιλοσόφους, ο Ξενοφάνης έγραψε **έμμετρα** και όχι πεζά. Ασχολήθηκε κυρίως με τη θεολογία και επιτέθηκε στην **ανηθικότητα** της εποχής του και στον **ανθρωπομορφισμό** της επίσημης θρησκείας. Παραδέχτηκε ως αρχή του κόσμου τη **γη** και το **νερό**, ενώ θεώρησε την ανθρώπινη φύση ατελή, όπως και ο Θαλής.

Εμπεδοκλής

Ο **Εμπεδοκλής** καταγόταν από την ελληνική αποικία του Ακράγαντα της Σικελίας (σημ. Agrigento) και συνέταξε το φιλοσοφικό ποίημα «**Καθαρμοί**», ενώ του αποδίδεται και το έργο «*Περί Φύσεως*», όπως και σε αρκετούς προσωκρατικούς. Υπήρξε διάσημος καθότι θεωρήθηκε ότι κατείχε μαγικές ιδιότητες, αλλά και διότι ευνόησε την πόλη του, καθώς και γειτονικές πόλεις. Ισχυριζόταν ότι θυμόταν τις προηγούμενες ζωές του και έγινε γνωστός για θαύματα που υποτίθεται ότι πραγματοποίησε, όπως την ανάσταση μιας γυναίκας και για έργα κοινής ωφέλειας, όπως την εκτροπή των νερών ενός ποταμού, ώστε να παρασύρουν τα στάσιμα νερά ενός άλλου ποταμού που αποτελούσε εστία μόλυνσης για την πόλη του Σελινούντα.

Κατά τη δική του θεώρηση παραδέχτηκε όχι ένα κοσμογόνο στοιχείο, αλλά τον **συνδυασμό των τεσσάρων στοιχείων** (γη, νερό, αέρας, φωτιά). Πίστευε στην εναλλασσόμενη δράση των στοιχείων στο εσωτερικό μιας τεράστιας σφαίρας, του **Σφαιρίου**, όπου κυριαρχεί η **Φιλότης**, όταν τα τέσσερα στοιχεία ισοδυναμούν. Το **Νείκος**, διεισδύει στον Σφαίρο και τότε αυτός αρχίζει να σείεται. Η Φιλότης αναμειγνύει τα τέσσερα στοιχεία ξανά και εκδιώκει το Νείκος. Κατά τη διάρκεια της εισβολής του Νείκουσ επέρχεται η δημιουργία του ήλιου, της γης, των αστερών και των πλανητών. Όπως γίνεται αντιληπτό, ο Εμπεδοκλής δεν πίστευε στη δημιουργία από το μηδέν, αλλά στη συνεχή επαναδημιουργία. Κατά τη διάρκεια της (επανα)δημιουργίας επανεμφανίζεται και η ζωή με εξελικτική μορφή, δηλαδή στην αρχή ως

τερατογένεση μέχρις ότου φτάσουμε στον άνθρωπο, μια θεωρία πολύ κοντά σε εκείνη του Δαρβίνου.

Ηράκλειτος

Ο **Ηράκλειτος** καταγόταν από την Έφεσο και ασχολήθηκε με όλες τις εκφάνσεις της φιλοσοφίας. Από τη φυσική και την κοσμολογία μέχρι την ηθική και την πολιτική. Του αποδίδεται το «*Περί Φύσεως*», που, όπως προείπαμε, αποδόθηκε και σε άλλους φιλοσόφους της εποχής, αλλά είναι μάλλον πιθανότερο να άφησε μόνον ορισμένα αποφθέγματα. Θεωρούσε ότι ο θεός ενυπάρχει σε όλα τα πράγματα και το πρωτεύον στοιχείο του κόσμου κατά τον Ηράκλειτο ήταν η **φωτιά**. Η βασική του θεωρία φορά την **αρμονία** που επιτυγχάνεται μεταξύ των αντιθέτων δυνάμεων και την πεποίθηση ότι τίποτα δεν μένει σταθερό, αλλά τα πάντα αλλάζουν κάθε στιγμή αδιαλείπτως. Έμεινε στην ιστορία ως «σκοτεινός φιλόσοφος» για την ακατανόητη φύση των απόψεών του, ενώ θεωρήθηκε και ιδιαίτερος αλαζόνας και χλευαστικός, αφού μίλησε υποτιμητικά για άλλους, όπως ο Όμηρος, ο Αρχίλοχος και ο Πυθαγόρας.

Παπαγιάννης, Λ. (2021) *Ζητήματα Συγκριτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Άμμων Εκδοτική, σ. 26-29.

Οι Σοφιστές

Κατά την ίδια περίοδο της ανάπτυξης της ελληνικής φιλοσοφίας αναπτύχθηκε επίσης και η λεγόμενη *σοφιστική κίνηση*. Πρόκειται για δασκάλους της ρητορικής τέχνης, συνήθως επ' αμοιβή, οι οποίοι δίδασκαν τη λογική και διεκήρυτταν ότι η γνώση και η αλήθεια είναι έννοιες σχετικές. Πάντως δεδομένου ότι η προβληματική τους αγγίζει κατεξοχήν φιλοσοφικά ζητήματα, όπως η φύση της αρετής, η ηθική και η τέχνη της πολιτικής ή η έννοια του ωραίου, οι Σοφιστές έχουν κερδίσει μια θέση στην ιστορία της φιλοσοφίας, ακόμα κι αν σε ολίγες περιπτώσεις γνωρίζουμε στοιχεία για αυτούς μέσω άλλων, οι οποίοι τους λαιδορούσαν και προσπάθησαν να τους παρουσιάσουν ούτε λίγο ούτε πολύ ως επαγγελματίες απατεώνες, όπως έκανε ασφαλώς ο Πλάτων.

Ο **Πρωταγόρας** από τα Άβδηρα της Θράκης αναφέρεται ως ο πρώτος που έλαβε **αμοιβή** για υπηρεσίες διδασκαλίας και μάλιστα θεωρείται ότι τα δίδακτρα που χρέωνε ήταν ιδιαίτερα υψηλά. Ως προς τις φιλοσοφικές του απόψεις εισήγαγε την έννοια του **υποκειμενισμού** με τη ρήση *πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος*, δηλαδή «για όλα τα πράγματα θα πρέπει να λαμβάνουμε τον άνθρωπο ως μέτρο σύγκρισης» [...]

Ο **Γοργίας** από τους Λεοντίους μάς είναι γνωστός για το έργο του *Ελένης εγκώμιον* και επίσης χρέωνε τις υπηρεσίες του δασκάλου της πολιτικής τέχνης. Μέσα από τη διδασκαλία του μελέτησε φιλοσοφικά το ζήτημα της αρετής και της ηθικής στην πολιτική, αλλά και το πρόβλημα της γνώσης μέσα από μια ματιά επηρεασμένη από τη σχολή των **Ελεατών**.

Παρότι τόσο ο Γοργίας όσο και ο Πρωταγόρας άφησαν γραπτά μνημεία και επίσης μνημονεύονται από μεταγενέστερους ιστορικούς της φιλοσοφίας, όπως ο **Διογένης Λαέρτιος** και ο **Σέξτος Εμπειρικός**, κυριότερη πηγή άντλησης πληροφοριών, αν και σχετικώς επισφαλής, παραμένουν οι δύο ομώνυμοι πλατωνικοί διάλογοι (*Πρωταγόρας* και *Γοργίας*) στους οποίους ο Πλάτων αναλύει το ζήτημα της αρετής ως προς τη δυνατότητα γνώσης τού τι είναι αρετή και ως προς το αν αυτή είναι διδακτή.

Τέλος ας αναφερθούν και οι **Καλλικλής, Πόλος, Πρόδικος ο Κείος και Ιππίας**. Οι τρεις πρώτοι αναφέρονται στον πλατωνικό *Γοργία*, ενώ ο Πλάτων έχει συγγράψει και δύο διαλόγους υπό τον τίτλο *Ιππίας* (*Ιππίας Μείζων, Ιππίας Ελάττων*).

Πλάτων

Στην Αθήνα το 427 π.Χ. γεννήθηκε ένας από τους σημαντικότερους ανθρώπους που επηρέασε τον τρόπο σκέψης όχι μόνον της εποχής του, αλλά και των μελλοντικών γενεών. Ο Αριστοκλής, όπως ήταν το πραγματικό του όνομα (Πλάτωνας ονομάστηκε λόγω του φαρδέος του στέρνου), ήταν γόνος παλαιάς αριστοκρατικής οικογένειας της Αττικής. Ο πατέρας του, Αρίστων, καταγόταν από το γένος του παλιού βασιλιά Κόρδου, ενώ από την πλευρά της μητέρας του, Περικτιόνης, συνδεόταν με τον Χαρμίδα και τον Κριτία, δύο από τους τριάκοντα τυράννους της Αθήνας, που έδωσαν το όνομά τους σε δύο έργα του Πλάτωνα. Αδέλφια του ήταν ο Αδείμαντος και ο Γλαύκων, οι οποίοι αναφέρονται ως πρόσωπα της *Πολιτείας*, του περισσότερο, ίσως, γνωστού διαλόγου του Πλάτωνα.

Ο Πλάτωνας ξεκίνησε γράφοντας τραγωδίες, αλλά τις έκαψε όταν γνώρισε τον Σωκράτη, που φαίνεται ότι τον επηρέασε βαθύτατα. Μετά την εκτέλεση του Σωκράτη ο Πλάτωνας παρέμεινε στην Αθήνα για περίπου τρία χρόνια και κατόπιν κατέφυγε στα Μέγαρα, κοντά στον φίλο του Ευκλείδη και άλλους σωκρατικούς. Ύστερα γύρισε στην Αθήνα, όπου για 10 χρόνια ασχολήθηκε με τη συγγραφή φιλοσοφικών έργων, τα οποία φέρουν τη σφραγίδα της σωκρατικής φιλοσοφίας.

Στη συνέχεια εικάζεται πως ταξίδεψε στην Αίγυπτο και στην Κυρήνη, όπου σχετίστηκε με τον μαθηματικό Θεόδωρο, ωστόσο τα στοιχεία που διαθέτουμε για το ταξίδι αυτό θεωρούνται ακροσφαλή. Αντιθέτως, βεβαιότητα υπάρχει για τα ταξίδια του στην Σικελία. Στην αυλή του βασιλιά των Συρακουσών Διονυσίου γνώρισε τον αδερφό της γυναίκας του βασιλιά, τον Δίωνα, με τον οποίον συνδέθηκε φιλικά. Η φιλία όμως αυτή προκάλεσε τις υποψίες του Διονυσίου για συνωμοσία, γι' αυτό έδωξε τον Πλάτωνα από τη Σικελία. Στην Αίγινα οδηγήθηκε προς πώληση σε σκλαβοπάζαρο, όπου ο φίλος του Αννίκερις εξαγόρασε την ελευθερία του.

Το συγγραφικό έργο του Πλάτωνα είναι ογκώδες και η χρονολόγηση των έργων έχει γίνει με βάση την υποτιθέμενη ηλικία με την οποία εμφανίζεται σε αυτά ο Σωκράτης, μόνιμο πρόσωπο των έργων, εκτός των *Νόμων*, του τελευταίου και ογκωδέστερου έργου. Έτσι, λοιπόν, τα έργα του Πλάτωνα, τα οποία είναι όλα σε μορφή διαλόγου, χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, που αναφέρονται στη συνέχεια. Στα έργα της νεότητας, της μέσης ηλικίας και του γήρατος.

Έργα της νεότητας:

- *Λάχης*
- *Λύσις*
- *Τπαρχος*
- *Απολογία*
- *Κρίτων*
- *Ευθύφρων*
- *Ιππίας Μείζων*
- *Ιππίας ελάσσων*
- *Των*

Έργα της μέσης ηλικίας:

- *Μενέξενος*
- *Κρατύλος*
- *Ευθύδημος*
- *Γοργίας*
- *Μένων*
- *Φαίδων*
- *Θεαίτητος*
- *Παρμενίδης*
- *Πολιτεία*
- *Συμπόσιον*
- *Φαίδρος*

Έργα γήρατος:

- *Σοφιστής*
- *Πολιτικός*
- *Φίληβος*
- *Τίμαιος*
- *Κριτίας*
- *Νόμοι*

Όπως παρατηρείται, τα περισσότερα έργα φέρουν ως τίτλο το όνομα κάποιου προσώπου, ο οποίος συνομιλεί με τον Σωκράτη, που είναι ο βασικός πρωταγωνιστής στη φιλοσοφία του Πλάτωνα. Επίσης πολλά έργα μπορεί κανείς να τα συναντήσει με διαφορετικό τίτλο, ο οποίος σχετίζεται με το θέμα του εκάστοτε διαλόγου. Για παράδειγμα ο διάλογος *Φαίδρος* είναι ο περί έρωτος λόγος, ο *Φαίδων* είναι ο περί ψυχής, ο *Λάχης* ο περί ανδρείας και ο *Λύσις* ο περί φιλίας, ενώ η *Πολιτεία* συχνά αναφέρεται ως ο περί δικαίου λόγος. Εδώ ας σημειωθεί ότι ο τίτλος των διαλόγων δεν έγινε από τον ίδιο τον Πλάτωνα, αλλά από μελετητές του έργου του πολύ μετά τον θάνατό του.

Η διαλογική μορφή των έργων του σε συνδυασμό με την *Z' Επιστολή* (ένα έργο το οποίο τού αμφισβητείται), η οποία υπερασπίζεται την αξία του προφορικού λόγου έναντι του γραπτού, αλλά και με μια αναφορά από τον πιο διάσημο μαθητή του Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, έκανε ορισμένους μελετητές να υποστηρίξουν την άποψη ότι η πραγματική φιλοσοφία του Πλάτωνα χάθηκε με τον θάνατό του και ότι τα έργα του δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές του ιδέες.

Ο Πλάτωνας, όπως και ο Σωκράτης, είχε έναν διόλου ευκαταφρόνητο αριθμό ακολούθων-μαθητών και η διδασκαλία του λάμβανε χώρα στην Ακαδημεία¹, έναν χώρο που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του θεού Ακάδημου, το ιερό του οποίου βρισκόταν εκεί όπου άρχισε ο φιλόσοφος τη διδασκαλία του. Μάλιστα η σχολή του Πλάτωνα, η Ακαδημία, δεν έκλεισε ούτε και με τον θάνατο του Πλάτωνα, αλλά γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση για αιώνες αργότερα. Αυτό, όπως και το γεγονός ότι ορισμένοι προσπάθησαν να μιμηθούν το ύφος του γράφοντας έργα παρόμοιας αισθητικής και ιδεών, αλλά με ελαφρώς αλλαγμένο ύφος και γλώσσα, καταδεικνύει την αναγνωρισιμότητα που είχε ο Πλάτωνας ήδη από την εποχή του.

Δύσκολα θα μπορούσε κανείς να βρει τομέα της φιλοσοφίας που να μην έχει θιχτεί σε κάποιο από τα έργα του Πλάτωνα. Εντούτοις θα πρέπει να τονιστεί ότι τα ζητήματα που τίγονται έχουν ως στόχο την **ηθική βελτίωση** του ανθρώπου και κανένα θέμα δεν είναι ξεκομμένο από την **αρετή**.

Στην *Απολογία* ο Πλάτωνας τοποθετεί τον Σωκράτη απέναντι στους δικαστές που ήθελαν και τελικά κατόρθωσαν να τον καταδικάσουν σε θάνατο, να αντικρούει τις ψευδείς κατηγορίες για **διαφθορά των νέων και εισαγωγή καινών δαιμονίων** (δαίμων = θεός), δηλαδή για ασέβεια προς τους επίσημους θεούς. Παραδέχεται ότι είναι αδύνατον να υπακούσει στην επιταγή να πάψει να φιλοσοφεί, ενώ στον *Κρίτωνα*, το έργο στο οποίο ο Σωκράτης συνομιλεί με τον φίλο και μαθητή του Κρίτωνα, παραδέχεται την ύπαρξη ενός **εσωτερικού θεού**, όχι, όμως, ενός καινούργιου θεού, αλλά μιας εσωτερικής **φωνής της συνείδησης** που του υποδεικνύει πώς να πράξει. Αναλύει την πρόθεσή του να υπομείνει την καταδίκη του και να μην αποδράσει στη Φθία (ο Κρίτων είχε πάει στο κελί του το βράδυ πριν την εκτέλεση δωροδοκώντας τους φρουρούς και του είχε προτείνει να τον φυγαδεύσει στη Φθία²).

¹ Συχνά αναφέρεται ως Ακαδημεία, αλλά και ως Ακαδημία.

² Η Φθία αναφέρεται στην *Ιλιάδα* ως πατρίδα των Μυρμιδόνων, του στρατού του Αχιλλέα και βρίσκεται κοντά στη σημερινή Λάρισα.

Επιπλέον στους διαλόγους *Γοργίας*, *Πρωταγόρας*, *Ευθύφρων*, *Ευθύδημος* και *Χαρμίδης*, ο Πλάτωνας παραθέτει τις πολιτικές του απόψεις με γνώμονα την **αρετή**, ενώ ειδικά στον *Χαρμίδη* αναζητά τη **σωφροσύνη**. Εκείνο που ο Σωκράτης αναζητά αντικρούοντας τις απόψεις των σοφιστών είναι το αν η αρετή είναι διδακτή, δηλαδή αν μπορεί να μελετηθεί και να μεταλαμπαδευτεί.

Στα έργα του *Ιππίας Μείζων*, *Ιππίας Ελάττων* και *Ίων* ο Πλάτωνας αναζητά το **αντικείμενο της ευμορφίας**, αλλά και εδώ το ωραίο και το όμορφο δεν είναι ξεκομμένο από την αρετή. Με άλλα λόγια κάτι που φαίνεται όμορφο δεν είναι όμορφο, αν δεν είναι ενάρετο.

Αντίστοιχα ερευνά και το θέμα της μεταθανάτιας ύπαρξης και της πορείας της ψυχής μετά τον θάνατο παραθέτοντας πολλούς **εσχατολογικούς μύθους**. Ο *Φαίδων*, το *Συμπόσιον*, ο *Μένων* και ο *Φίληβος* εξετάζουν τις θεωρίες της αθανασίας της ψυχής και της μετενσάρκωσης, απόρροια πιθανώς της επαφής του Πλάτωνα με τους Πυθαγορείους.

Ο *Φαίδρος* έχει ως θέμα του τον **έρωτα**, ενώ η *Λύσις* τη **φιλία**. Ο Πλάτωνας εξετάζει τα δύο αυτά θέματα σε σχέση προς την ορθή στάση που οφείλει να κρατά ο άνθρωπος απέναντι στον συμπολίτη του, ενώ στον διάλογο *Λάχης* εξετάζεται το θέμα της **ανδρείας**.

Ο Σοφιστής και ο Πολιτικός αποτελούν ένα ζεύγος διαλόγων που θεματικά είναι κοντά, αφού εδώ ο φιλόσοφος εξετάζει τη φύση του σοφιστή και του πολιτικού σε σχέση με αυτή του φιλοσόφου. Εικάζεται ότι ήταν πρόθεσή του να συγγράψει μια τριλογία με αυτό το θέμα και επομένως θα έπρεπε να περιμένουμε και έναν διάλογο υπό τον τίτλο *Φιλόσοφος*. Πάντως τόσο ο *Σοφιστής* όσο και ο *Πολιτικός* καταφέρνουν να φτάσουν το θέμα της σοφιστικής και της πολιτικής τέχνης σε μια υψηλοτάτου επιπέδου ανάλυση κυρίως χάρη στην **επαγωγική μέθοδο** του *Σοφιστή* και στα παραδείγματα (κυριότερο αυτό της **υφαντικής τέχνης**) στον *Πολιτικό*.

Επίσης, ο Πλάτωνας δεν άφησε ανεξερεύνητο ούτε το ζήτημα της **γνώσης**. Στον *Θεαίτητο*, που αποτελεί διάλογο του Σωκράτη με τον ομώνυμο μαθηματικό, έναν από τους πιο ξακουστούς της εποχής, ο Πλάτωνας εξετάζει το θέμα της γνώσης όσον αφορά την τελειότητα ή μη της γνώσης που μπορεί να έχει ο άνθρωπος. Εδώ απαντά και μια πολύ

σημαντική παραδοχή του Πλάτωνα: ευθαρσώς καταθέτει την άποψη ότι η φιλοσοφία έχει ανάγκη τη **σχόλη**, δηλαδή το να μη χρειάζεται ο άνθρωπος να εργάζεται, τουλάχιστον όχι σωματικά. Ακόμα κι αν αυτή η άποψη ακούγεται υπερφίαλη, αν όχι αλαζονική, ποιος θα μπορούσε, άραγε, να ισχυριστεί το αντίθετο;

Ο *Τίμαιος* και ο *Κριτίας* είναι οι δύο κοσμογονικοί διάλογοι, εξετάζουν, δηλαδή, την προέλευση του κόσμου, τη γέννηση των θεών και των ανθρώπων και την εξέλιξη της κοινωνίας. Βρίθουν κοσμολογικού περιεχομένου μύθων μεταξύ των οποίων και ένας από τους πλέον διάσημους, ο **μύθος της Ατλαντίδας**. Σύμφωνα με τη διήγηση του Κριτία, ένας από τους Τριάκοντα τυράννους, η Ατλαντίδα ήταν ένα νησιωτικό κράτος, οι κάτοικοι του οποίου εισέβαλαν σε πολλά μέρη στην Ευρώπη και την Ανατολή πολλά χρόνια πριν, σχεδόν 9.000, αλλά κάποτε προσπάθησαν να κατακτήσουν και την Αθήνα, όμως αποθήθηκαν και εν μια νυκτί, το νησί χάθηκε για πάντα. Σύγχρονοι μελετητές τοποθετούν το υποτιθέμενο νησί στα ανοιχτά του Γιβραλτάρ, δηλαδή νότια της Ισπανίας και βόρεια του Μαρόκο, επειδή υπάρχει μια αναφορά του Πλάτωνα στις Ηράκλειες Στήλες, ενώ άλλοι δεν δίστασαν να τοποθετήσουν την Ατλαντίδα ακόμα και στον Ειρηνικό ωκεανό στα ανοιχτά της Βραζιλίας. Πάντως είναι ασφαλές να θεωρήσουμε ότι ο μύθος, ακόμα κι αν περιέχει ορισμένα ψήγματα αλήθειας, είναι μια παραβολή που εξυπηρέτησε τη διήγηση του Πλάτωνα. Μάλιστα αυτό ενισχύεται και από τον διάλογο *Κριτίας*, καθώς εκεί διαφαίνεται ο συμβολικός χαρακτήρας του νησιού, αφού περιγράφεται η διαστρωμάτωση και η διοίκηση της Ατλαντίδας, όμως ο διάλογος διακόπτεται απότομα μην επιτρέποντάς μας να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα.

Για το τέλος αφήσαμε την *Πολιτεία*, πιθανώς το πιο διάσημο έργο του Πλάτωνα. Ο διάλογος εκτείνεται σε δέκα βιβλία, διαίρεση που δεν έγινε, βέβαια, από τον ίδιο τον Πλάτωνα. Θέμα του διαλόγου είναι η **δικαιοσύνη**. Οι συνδαιτυμόνες που έχουν μαζευτεί στο σπίτι του Κέφαλου, του πιο γνωστού μέτοικου της Αθήνας, ασπιδοποιού και οπλοποιού στο επάγγελμα, μεταξύ των οποίων και τα δύο μεγαλύτερα αδέρφια του Πλάτωνα, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος και φυσικά και ο Σωκράτης, καθώς και άλλοι, προσπαθούν να ορίσουν τη δικαιοσύνη. Ακούγονται διάφορες απόψεις, όπως η άποψη του Θρασύμαχου ότι δικαιοσύνη είναι το δίκαιο του ισχυροτέρου. Καθώς κάθε διευκρίνιση που ζητά ο Σωκράτης οδηγεί σε άλλο θέμα, ο διάλογος καταλήγει να εξετάζει πάμπολλα θέματα, όπως περί της ωφέλειας της κάθε τέχνης ή το αν κανείς είναι δίκαιος επειδή πράγματι θεωρεί αρετή τη δικαιοσύνη ή μόνο και μόνο για να ωφεληθεί από το να είναι δίκαιος [...]

Μια από τις κυρίαρχες ιδέες είναι η σχέση **φυλάκων-πολιτών**. Για τον Πλάτωνα ο υπερβολικός πλούτος, όπως και η υπερβολική φτώχεια, διαφθείρουν και καταστρέφουν, επομένως οι φύλακες πρέπει να γρηγορούν, ώστε αυτά τα στοιχεία να μην παρεισφρήσουν στην πόλη. Στην ουσία φύλακες της πολιτείας είναι οι ίδιοι οι πολίτες. Ακόμα κι έτσι, βέβαια, ακόμα κι αν γρηγορούν οι φύλακες, ακόμα κι αν οι άρχοντες της πόλης φιλοσοφήσουν ή αν οι φιλόσοφοι γίνουν άρχοντες, όπως αναφέρει το ίδιο το κείμενο, ο Πλάτωνας αντιλαμβάνεται το θεωρητικό του εγχειρήματός του και συνειδητοποιεί ότι μια τέτοια ιδανική πολιτεία πολύ πιθανώς να μη συσταθεί ποτέ.

Στο έβδομο βιβλίο της *Πολιτείας* περιέχεται ο γνωστότερος μύθος της πλατωνικής γραμματείας, περισσότερο αναγνωρίσιμος και από αυτόν της Ατλαντίδας, ο οποίος, μάλιστα, ευθύνεται για κατηγορίες εναντίον του Πλάτωνα κατά καιρούς.

Ο **μύθος του σπηλαιού** περιγράφει την ατέλεια της ανθρώπινης κατάστασης και την ιδεαλιστική προσέγγιση στην κατάρριψη αυτής της κατάστασης. Αλυσοδεμένοι άνθρωποι στο βάθος μιας σπηλιάς νομίζουν το σκοτάδι για φως. Όταν, όμως, ανέρχονται στη φωταψία της αλήθειας, εκπλήσσονται. Χρέος του ανθρώπου και δη του φιλοσόφου είναι να φέρει τους δεσμώτες από το σπήλαιο στο φως. Αυτός ο κόσμος είναι ο πλατωνικός **κόσμος των ιδεών**, ένας κόσμος τελειότητας. Αυτός επιτυγχάνεται χάρη στα μαθήματα της αληθινής παιδείας, μια έννοια πολύ σημαντική όχι μόνον για τον Πλάτωνα, αλλά για το σύνολο του πνευματικού κόσμου της Ελλάδας. Η **αριθμητική**, η **γεωμετρία**, η **στερεομετρία**, η **μουσική**, η **γυμναστική** και η **αστρονομία**, όμως το σημαντικότερο όλων, δεν είναι η φιλοσοφία, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά η **διαλεκτική**, η πεμπτουσία της φιλοσοφίας.

Πολύς λόγος έχει γίνει για την αποστροφή του Πλάτωνα απέναντι στην ποίηση και την αποπομπή της από την πολιτεία. Ο Πλάτωνας δεν κυριολεκτεί. Ο εξοβελισμός της ποίησης από την πολιτεία έχει συμβολικό χαρακτήρα, καθώς η ποίηση, ως κάτι το επίπλαστο και άρα ψεύτικο αντιτίθεται προς την αρχή της αλήθειας στην οποία βασίζεται η πολιτεία. Με αυτήν την αλληγορία ο Πλάτωνας επιμένει στην αλήθεια και τη δικαιοσύνη έναντι του ψεύδους και της αδικίας. Είναι καλύτερα να αδικείσαι, παρά να αδικείς, θα λέγαμε ενθυμούμενοι τα λόγια του Σωκράτη. Ο δίκαιος, όπως και άδικος, κάποια στιγμή θα αποκαλυφθούν. Η *Πολιτεία* τελειώνει με τη διήγηση για την **πορεία της ψυχής** μετά θάνατον, ώστε να καταδείξει ότι η ψυχή, όπως και η αλήθεια και η δικαιοσύνη, είναι χωρίς τέλος [...]

Αριστοτέλης

Ανάμεσα στους μαθητές του Πλάτωνα υπήρξαν ορισμένοι που ξεχώρισαν για τις φιλοσοφικές τους ιδέες, όμως ένας ξεχώρισε όχι μόνον για τον πλούτο των ιδεών του, αλλά κυρίως για τον επιστημονικό τρόπο και τη μεθοδολογία που ακολούθησε στην έρευνα. Ο Αριστοτέλης υπήρξε αδιαμφισβήτητα ο γνωστότερος μαθητής στην Ακαδημία και χάρισε στην ανθρωπότητα ορισμένα από τα πλέον διδακτικά συγγράμματα. Το εντυπωσιακό χαρακτηριστικό είναι ότι ασχολήθηκε με όλους τους τομείς του επιστητού, ενώ πολλά από τα συγγράμματά του αναφέρονται σε φυσικές επιστήμες, αφού ο Αριστοτέλης υπήρξε και μελετητής των βιολογικών φαινομένων, κάτι που μπορεί να αποδοθεί και στην ιδιότητα του πατέρα του Νικόμαχου, ο οποίος υπήρξε γιατρός του Μακεδόνα βασιλιά Αμύντα του Γ'. Γεννημένος το 384 π.Χ. στα Στάγειρα της Χαλκιδικής, ο Αριστοτέλης παρέμεινε για είκοσι χρόνια μαθητής στην Ακαδημία του Πλάτωνα, από τα 17 μέχρι τα 37 του περίπου. Το 347 π.Χ., έτος θανάτου του Πλάτωνα, έφυγε από την Αθήνα και εγκαταστάθηκε στην Ασσό της Μ. Ασίας, όπου και δίδαξε φιλοσοφία. Το 345 π.Χ. ο Αριστοτέλης, ακολουθώντας τη συμβουλή του μαθητή του Θεόφραστου, πέρασε απέναντι στη Λέσβο και εγκαταστάθηκε στη Μυτιλήνη, όπου έμεινε και δίδαξε για τρία χρόνια. Το 342 π.Χ. τον προσκάλεσε ο Φίλιππος στη Μακεδονία για να αναλάβει τη διαπαιδαγώγηση του γιού του, Αλέξανδρου, που ήταν τότε μόλις 13 χρόνων. Ο Αριστοτέλης παρέμεινε στη μακεδονική αυλή για έξι χρόνια και το 335 π.Χ. ίδρυσε τη φιλοσοφική του σχολή, το Λύκειον, στην Αθήνα. Ο Αριστοτέλης πέθανε το 322 π.Χ. στη Χαλκίδα, ενώ τη διεύθυνση της σχολής του ανέλαβε, κατόπιν προτροπής του Αριστοτέλη, ο Θεόφραστος.

Η αριστοτελική φιλοσοφία

Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη που του χάρισε την αιωνιότητα και μια θέση στο πάνθεον των μεγαλύτερων στοχαστών, προσπάθησε να εξηγήσει όλες τις πτυχές της ανθρώπινης νόησης, αλλά εκείνο για το οποίο ο Σταγειρίτης έμεινε στην ιστορία ήταν κυρίως ο επιστημονικός τρόπος με τον οποίον ανέλυε τα προς εξέτασιν ζητήματα που έθιγε στα έργα του. Πράγματι η μεθοδολογία και η μεθοδικότητά του υπήρξαν πρότυπο σε τέτοιον βαθμό, ώστε θεωρείται ότι έθεσαν τα θεμέλια της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης και της ακαδημαϊκής έρευνας και διδασκαλίας.

Πρωτίστως ο Αριστοτέλης μνημονεύεται ως εισηγητής της λογικής σκέψης, δηλαδή της **λογικής αλληλουχίας** στη βάση της οποίας οδηγείται κανείς από το ένα σημείο στο άλλο. Χαρακτηριστικό έργο του τομέα της λογικής υπήρξε το *Λογικόν* ή *Όργανον* που αποτελεί μια συλλογή από τις εξής πραγματείες:

- *Περί Ερμηνείας*
- *Κατηγορίαι*
- *Αναλυτικά Πρότερα*
- *Αναλυτικά Ύστερα*
- *Τοπικοί και Σοφιστικοί Έλεγχοι*

Η δεύτερη κατηγορία έργων του Αριστοτέλη περιλαμβάνει τη **φυσική φιλοσοφία**. Πρόκειται για τη μελέτη του φυσικού κόσμου και των φαινομένων και περιλαμβάνει τις πραγματείες *Περί φυσικής ακροάσεως*, *Περί ουρανού*, *Περί γενέσεως και φθοράς*, *Μετεωρολογικά* και *Περί κόσμου*. Το τελευταίο θεωρείται ψευδεπίγραφο, δηλαδή αποδίδεται στον Αριστοτέλη, αν και δεν είναι γνήσιο έργο του³. Στο *Περί φυσικής ακροάσεως* εξετάζονται ζητήματα όπως η **έννοια της αρχής**, η **έννοια του όντος** (αν πρόκειται για ουσία, ποσότητα ή ποιότητα, αν είναι αδιαίρετο ή διαιρετό), η **έννοια της κίνησης**, η **έννοια της γέννησης**, της **καταστροφής** και της **μεταβολής**, η **έννοια του δυνάμει**, του φύσει και της εντελέχειας, ενώ το *Περί ουρανού* μελετά τη **δομή του σύμπαντος**. Αντίστοιχα το *Περί γενέσεως και φθοράς*, το οποίο θεωρείται η συνέχεια του *Περί ουρανού*, αναλύει τη **θεωρία των τεσσάρων στοιχείων** και τη **διαδικασία της δημιουργίας της ύλης στη βάση αυτών**, ενώ τα *Μετεωρολογικά* μελετούν, όπως μαρτυρεί και ο τίτλος, τα **μετεωρολογικά φαινόμενα**.

Συνέχεια των περί του φυσικού κόσμου έργων του Αριστοτέλη θεωρείται η πραγματεία *Μετά τα Φυσικά*, από την οποία έλαβε το όνομά του και ο όρος που χρησιμοποιείται ευρέως σήμερα (**μεταφυσική**). Σε αυτό το έργο που διαιρείται σε δώδεκα βιβλία ο Αριστοτέλης εξετάζει την έννοια της **πρώτης αρχής**, καθώς και την έννοια της γνώσης. Εδώ ας σημειωθεί ότι παραδίδεται η ανθρώπινη **δίψα για γνώση** ως η πρώτη αρχή εξερεύνησης του κόσμου,

³ Στην αρχαία ελληνική γραμματεία τα νόθα έργα αναφέρονται είτε με το α' συνθετικό -ψευδο- πριν από το όνομα του φερόμενου ως συγγραφέα τους είτε μέσα σε αγκύλες, για να υποδηλώσουν την έλλειψη γνησιότητας. Για παράδειγμα το *Περί Κόσμου* μπορεί να το συναντήσει κανείς ως το *Περί κόσμου* (ψευδο-Αριστοτέλης) ή ως το *Περί κόσμου* του [Αριστοτέλη].

όπως μαρτυρεί και η πρώτη φράση του έργου (*Όλοι οι άνθρωποι εκ φύσεως επιθυμούν να μάθουν*).

Ωστόσο, η φιλοσοφία του Αριστοτέλη δεν εξαντλείται μόνον σε ζητήματα που άπτονται του φυσικού κόσμου, αλλά προχωρά με τη μεθοδολογία που τον διακρίνει και στην εξέταση της **ηθικής** στη ζωή του ανθρώπου. Τα τρία ηθικά έργα του είναι οι πραγματείες *Ηθικά Ευδήμεια*, *Ηθικά Μεγάλα* και *Ηθικά Νικομάχεια* (πιθανώς ως φόρος τιμής στον πατέρα του, Νικόμαχο). Εξετάζονται μέσα από παραδείγματα οι έννοιες του **δικαίου** και του **άδικου**, της **μεγαλοψυχίας**, της **αντιδικίας**, της **ευδαιμονίας** ως σκοπός της ζωής, της **αιδούς** και της **προαίρεσης** και της **φρόνησης**.

Ασφαλώς, όπως θα περίμενε κανείς, από τη φιλοσοφική διάνοηση του στοχαστή από τα Στάγειρα δεν θα μπορούσε να λείπει η πολιτική σκέψη. Όπως είδαμε στην αρχή του κεφαλαίου, η ηθική είναι ένας κλάδος της ανθρώπινης αντίληψης που απασχόλησε τους προσωκρατικούς φιλοσόφους ακόμα κι αν δεν συνδέθηκε άμεσα με την πολιτική. Από την εποχή του Σωκράτη κι έπειτα ο άνθρωπος ως μέρος του κοινωνικού συνόλου φαίνεται να αναζητά τις ηθικές αρετές τόσο ως άτομο όσο και ως πολίτης. Με τον Αριστοτέλη περνούμε σε μια καινούργια φάση κατά την οποία η πολιτική γίνεται αντικείμενο εξέτασης σε σχέση προς την ηθική από τη μια πλευρά και από την άλλη ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά των διάφορων πολιτευμάτων. Από τις τρεις πολιτικές πραγματείες του Αριστοτέλη μόνον τα *Πολιτικά* αποτελούν ένα σαφώς φιλοσοφικό έργο στο οποίο εξετάζεται η **φύση της πολιτικής κοινότητας** και ο τρόπος συγκρότησής της, **η φύση και τα χαρακτηριστικά των πολιτευμάτων**, η **κοινοκτημοσύνη**, ενώ σε αυτό το έργο έχουμε και μια πρόιμη αναφορά στην **τριμερή διάκριση των εξουσιών** στη βάση της οποίας δομείται μια σύγχρονη πολιτική κοινότητα από την εποχή του Γάλλου διανοητή Μοντεσκιέ, ο οποίος την εξέφρασε στο έργο του *De l'esprit des lois* (*Περί του πνεύματος των νόμων*), μέχρι τις μέρες μας.

Σε αντίθεση με τα *Πολιτικά* οι δύο πολιτικές πραγματείες του Αριστοτέλη *Αθηναίων πολιτεία* και *Οικονομικός* έχουν χαρακτήρα κυρίως ιστορικό και αποτελούν μια πρώτης τάξεως πηγή πληροφοριών για τη δομή της αθηναϊκής κοινωνίας κατά την εποχή, αλλά σε καμία περίπτωση δεν απηχούν τη φιλοσοφικότητα των *Πολιτικών*.

Συν τοις άλλοις, θα πρέπει να γίνει και μια αναφορά στα **ψυχολογικού περιεχομένου έργα** του Αριστοτέλη. Πρόκειται για τη συλλογή εννέα πραγματειών υπό τον τίτλο *Μικρά Φυσικά*⁵. Τα κάτωθι έργα εξετάζουν τον άνθρωπο ως **σύνολο ψυχής και σώματος** και αντανακλούν τις απόψεις του φιλοσόφου όσον αφορά την ψυχολογία του ατόμου. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αποτελούν, μαζί και με το παρεμφερές έργο *Περί ψυχής*, ένα είδος πρώιμης ψυχανάλυσης.

- *Περί αισθήσεως και αισθητών*
- *Περί μνήμης και αναμνήσεως*
- *Περί ύπνου και εγρηγορήσεως*
- *Περί ενυπνίων*
- *Περί μαντικής της εν τοις ύπνοις*
- *Περί μακροβιότητας και βραχυβιότητας*
- *Περί ζωής και θανάτου*
- *Περί αναπνοής*
- [*Περί πνεύματος*]

[...] Ακόμα κι αν ορισμένοι προσωκρατικοί φιλόσοφοι πριν από αυτόν μελέτησαν τον φυσικό κόσμο και διετύπωσαν θεωρίες, ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που διετύπωσε θεωρίες σχετικά με τη **βιολογία**, τη **ζωολογία** και τη **βοτανική**, αν και ως προς τη βοτανική το σχετικό έργο [*Περί φυτών*] θεωρείται ψευδεπίγραφο. Τα *Περί ζώων ιστορίας*, *Περί ζώων μορίων*, *Περί ζώων πορείας*, *Περί ζώων κινήσεως*, και *Περί ζώων γενέσεως* είναι το πρώτο δείγμα μελέτης του φυσικού κόσμου στην αρχαία ελληνική γραμματεία, ενώ χαρακτηριστικά αναφερθεί ότι ο μαθητής του Αριστοτέλη και διάδοχος στη σχολή του, ο **Θεόφραστος**, είναι ο εισηγητής της επιστήμης της γεωπονίας, της ζωολογίας και βοτανικής.

Παπαγιάννης, Λ. (2021) *Ζητήματα Συγκριτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Αμμων Εκδοτική, σ. 30-49.